

Časopis za poslovnu teoriju i praksu
Rad primljen: 22.11.2023.
Rad odobren: 07.12.2023.

UDK 330.101.541(497-15)
DOI 10.7251/POS2432035G
COBISS.RS-ID 140888065
Originalan naučni rad

Dijana Grahovac, Univerzitet za poslovne studije Banja Luka, jondig11@yahoo.com
Radmila Čičković, Univerzitet za poslovne studije Banja Luka, Bosnia and Herzegovina
Andela Stojančić, Ekonomski fakultet u Beogradu, Srbija
Kristijan Ristić, Univerzitet MB u Beogradu, Srbija

KOMPARATIVNA ANALIZA MAKROEKONOMSKIH POKAZATELJA ZEMALJA ZAPADNOG BALKANA

Rezime: *Zemlje Zapadnog Balkana predstavljaju malo tržište od šest zemalja sa manje od osamnaest miliona potrošača i ukupnim bruto domaćim proizvodom (BDP) od 144 milijarde dolara, što je manje od 1 posto BDP-a EU. Region, i dalje, značajno zaostaje za ostatkom Evrope, sa prosječnim prihodom po glavi stanovnika od 7.650 dolara, što je samo 14 posto prosjeka EU (54.100 dolara). U radu su prikazani makroekonomski pokazatelji za posmatrane zemlje, kao i ekonometrijsko-statistička analiza istih.*

Ključne riječi: *Zapadni Balkan, makroekonomski pokazatelji, komparacija, privredni rast*

JEL klasifikacija: *E60, E66, F63, F02*

UVOD

Zemlje Zapadnog Balkana su nakon okončanja sukoba krenule u proces tranzicije, odnosno u reforme koje je pomenuti proces zahtijevao. Sve zemlje Zapadnog Balkana su se otvorile prema globalnoj trgovini, proširile ulogu privatnog sektora, stavile van snage propise koji su gušili razvoj preduzeća te počele s izgradnjom institucija potrebnih za podršku tržišnoj ekonomiji. Izgrađeni su bankarski sistemi uz pomoć stranog kapitala i stručnih znanja. Rezultati tih nastojanja očitovali su se u stabilnom ekonomskom rastu, značajnom povećanju dohotka i životnog standarda te većoj makroekonomskoj stabilnosti. Međutim, region i dalje značajno zaostaje za prosjekom EU u većini makroekonomskih varijabli.

1. REGION ZAPADNOG BALKANA

Brojne studije su se bavile ključnim karakteristikama SDI u Istočnoj Evropi – njihov obim, oblici, porijeklo, odredište prema ekonomskoj aktivnosti i studije slučaja (Hunya 2001; Kalotay i Kalman 2010; Benacek et al. 2000), kao i determinante SDI zasnovano na ekonometrijskom istraživanju (Bevan i Estrin 2004; Janicki i Wunnava 2004; Dikova i van Witteloostuijn 2007). Uprkos rastućoj literaturi o SDI u tranzicionim ekonomijama, relativno je malo istraživanja o SDI u zemljama Zapadnog Balkana.

Zemlje Zapadnog Balkana (ZB) prostiru se na važnom geostrategijskom prostoru. Iz toga proističe njihova ekonomska, resursna i prometna pozicija, važna za Evropu i Evroazijski region (Popović, Erić i Stanković 2017).

Raspadom hladnoratovskog poretka i politika koje su djelovale u takvom političkom okruženju, Balkan je u svom sastavu imao četiri kumunističke države: Albaniju, Bugarsku, Jugoslaviju i

Rumuniju. Termin Zapadni Balkan, koji se danas često susreće u literaturi, Evropska unija je koristila za obilježavanje država koje su nastale nakon raspada bivše Jugoslavije (SFRJ), izuzimajući Sloveniju, ali sa dodatkom Albanije. Pojam je unesen i u službene dokumente Evropske unije nakon osnivanja posebnog regionalnog Vijeća ministara Unije za Zapadni Balkan. Stoga se, kada je riječ o zemljama Zapadnog Balkana, podrazumijevaju: Crna Gora, Srbija, Bosna i Hercegovina, Sjeverna Makedonija i Albanija. Neki izvori će u zemlje Zapadnog Balkana uvrstiti, takođe, Sloveniju i Hrvatsku, koje su punopravne članice Evropske unije od januara 2004. godine (Slovenija), tj. od jula 2013. godine (Hrvatska).

S obzirom na to da se Evropska unija od 1970-ih proširuje i prima nove članice, jedan od ciljeva je i integracija zemalja Zapadnog Balkana. Evropska unija se na Vijeću Evrope u Kopenhagenu obavezala na proširivanje članica, uz podsticanje i širenje liberalnih vrijednosti i normi. Padom komunističkog režima u bivšoj Jugoslaviji i nove samostalne države u poslijeratnom vremenu težile su isticati svoje liberalno-demokratske vrijednosti i evropski identitet.

Ekonomije Zapadnog Balkana (ZB) zaostaju za naprednijim posttranzicijskim zemljama u pogledu ekonomskog razvoja i kvaliteta institucionalnog okvira i javnih usluga (Mikulić 2021). Proces proširenja zavisi i od integracijskog kapaciteta, tj. sposobnosti Evropske unije da prihvati nove zemlje članice, koji se sastoji od sljedećih elemenata:

- Kapacitet tržišta i usluga;
- Kapacitet tržišta rada za apsorpiranje novih članica;
- Kapacitet finansija EU;
- Sposobnost EU institucija za funkcionisanje sa novim članicama;
- Sposobnost evropskog društva za prihvatanje novih članica;
- Sposobnost Unije da osigura stratešku sigurnost.

Na temelju preporuka i kritika Evropske komisije, pojedini autori su ponudili rezime onoga šta znače Kopenhageški kriterijumi:

a) Funkcionalna demokratija:

- Ustav mora osiguravati demokratske slobode kao što su politički pluralizam, sloboda govora i vjerska sloboda;
- Nezavisno pravosuđe;
- Slobodni i pravedni izbori i priznavanje opozicije;
- Poštovanje osnovnih sloboda navedenih u konvenciji Vijeća Evrope o poštovanju ljudskih prava i osnovnih sloboda;
- Poštovanje manjina, u šta se ubrajaju i potpis i ratifikacija Okvirne konvencije Vijeća Evrope o zaštiti nacionalnih manjina;

b) Funkcionalna tržišna ekonomija:

- Liberalizacija cijena i trgovine;
- Uklanjanje prepreka za ulazak na/sa tržišta;
- Pravni sistem koji reguliše prava na vlasništvo i omogućavanje provođenja zakona i ugovora;
- Makroekonomska stabilnost, uključujući održive javne finansije;
- Dobro razvijen finansijski sektor koji omogućava da se štednja pretače u produktivne investicije;

c) Sposobnost da se izdrže pritisci konkurencije u Evropskoj uniji:

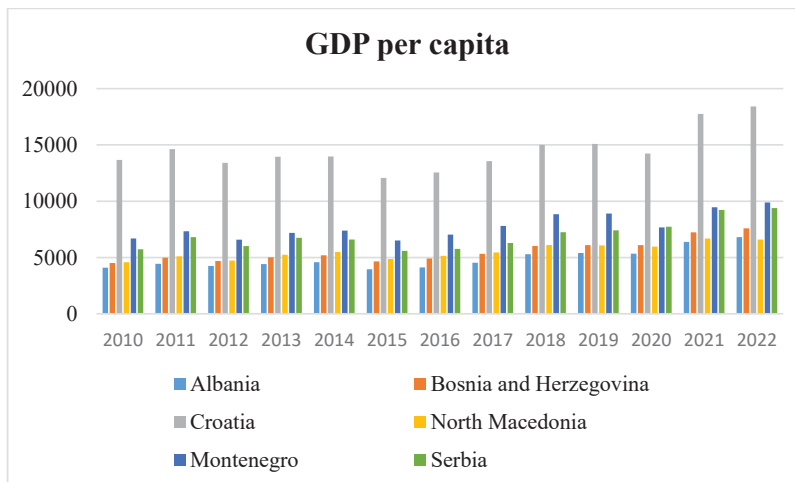
- Funkcionalna tržišna ekonomija;
- Dovoljna količina ljudskog i fizičkog kapitala (u šta su uključeni infrastruktura i obrazovanje);
- Tržišna integracija unutar Evropske unije;
- Dovoljan udio malih preduzeća, jer bi prevlast velikih preduzeća mogla značiti nespremnost prilagođavanja na tržišne uslove.

2. MAKROEKONOMSKI POKAZATELJI ZEMALJA ZAPADNOG BALKANA

Sve zemlje Zapadnog Balkana, prema nivou ostvarenog dohotka po glavi stanovnika, spadaju u kategoriju zemalja sa višim srednjim dohotkom (prema definiciji Svjetske banke, zemlje koje po glavi stanovnika ostvaruju između 4.046 i 12.535 dolara ulaze u ovu kategoriju).

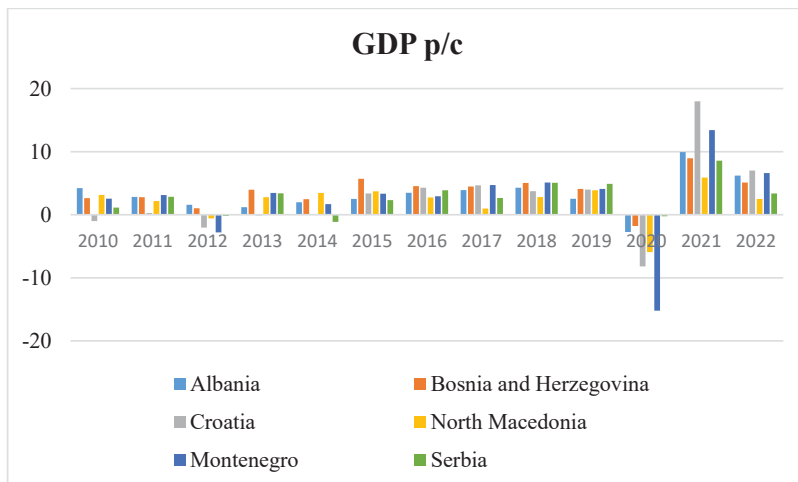
Poredeći nivo BDP pojedinačnih zemalja ZB, isključujući Hrvatsku, sa prosjekom EU može se vidjeti da sve zemlje regiona imaju dosta nizak nivo bruto domaćeg proizvoda po glavi stanovnika u odnosu na prosjek Evropske unije, ali i da se u posljednjih nekoliko godina izdvajaju Srbija i Crna Gora kao zemlje sa višim nivoom dohotka u odnosu na druge zemlje Zapadnog Balkana. Posebno se ovo odnosi na Srbiju koja je povećala svoj bruto domaći proizvod po glavi stanovnika sa 5.585 \$ u 2015. godini na 9.393 \$ u 2022. godini.

Prosječan BDP po stanovniku za zemlje ZB iznosi 8053,36 USD, što je 21,7% prosjeka za zemlje Zapadnog Balkana, a 63,6% svjetskog prosjeka. Značajno je napomenuti da je prilikom ulaska u Evropsku uniju 2013. godine, nivo bruto domaćeg proizvoda po glavi stanovnika Hrvatske iznosio 13.838\$, što je predstavljalo u tom trenutku nivo od tačno 40% prosjeka zemalja Evropske unije.

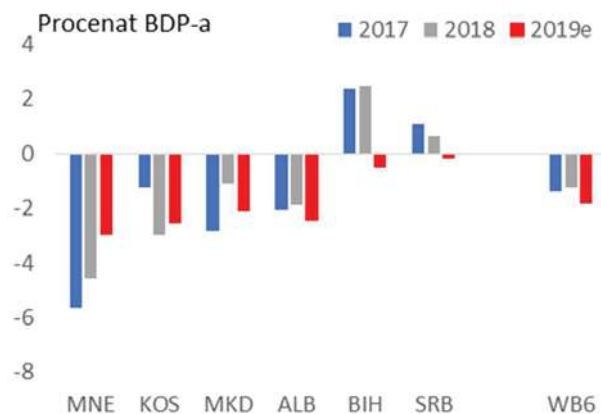
Grafikon 1. BDP po stanovniku za posmatrane zemlje (kalkulacija autora na osnovu podataka Svjetske banke)

Iz grafikona 2. je vidljiv rast BDP do 3% u period prije COVID-19, a u 2020-oj godini su sve zemlje bilježile pad (Hrvatska i Crna gora veći pad usljed izostanka priliva turista). Sve posmatrane zemlje bilježe značajan rast u 2021-oj godini i značajno manji rast u 2022-oj godini.

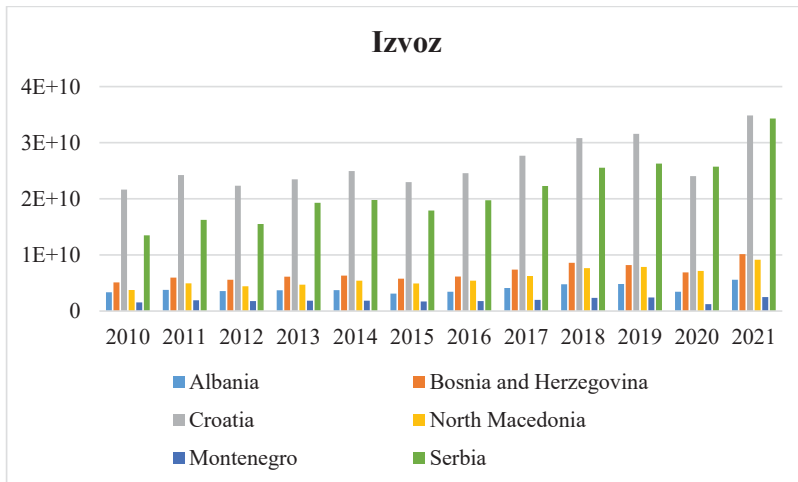
Grafikon 2. Stope rasta BDP-a (kalkulacija autora na osnovu podataka Svjetske banke)

Fiskalni deficiti su umjereni. Kod svih posmatranih zemalja, sa većim deficitom u slučaju Crne Gore.

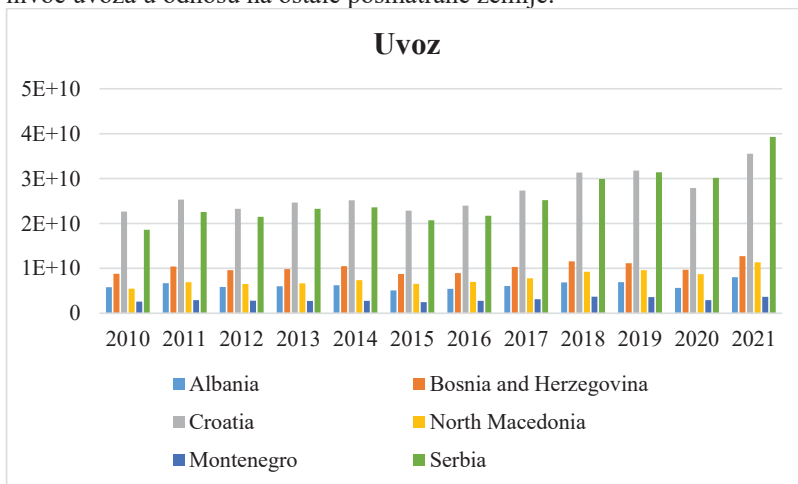
Grafikon 3. Fiskalni deficit World Bank (The World Bank n.d.)

Po pitanju izvoza Hrvatska je održavala dominantnu poziciju do 2020-e godine, kada je Srbija zauzela prvu poziciju, da bi u 2021-oj tu poziciju ponovo preuzela Hrvatska, ali neznatno većeg nivoa u odnosu na Srbiju. Ostale zemlje imaju značajno niži nivo izvoza (grafikon 4).

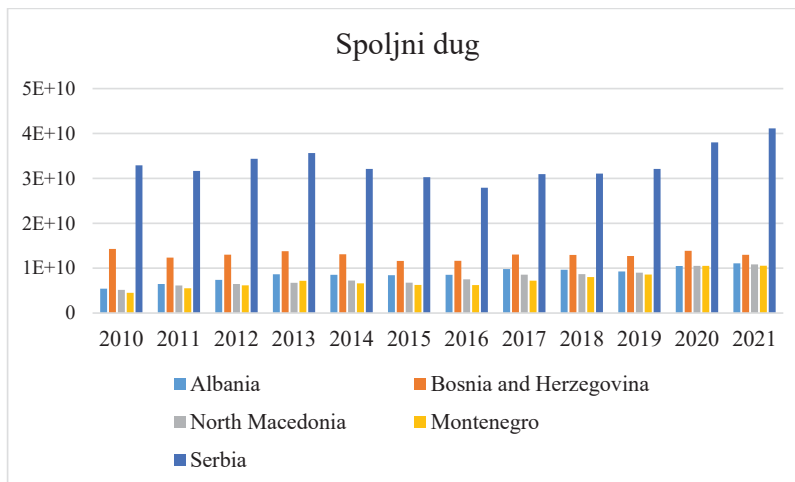
Grafikon 4. Izvoz u zemljama ZB (kalkulacija autora na osnovu podataka Svjetske banke)

Slična situacija je i kada je riječ o uvozu (grafikon 5). Hrvatska i Srbija ostvaruju značajno više nivoe uvoza u odnosu na ostale posmatrane zemlje.

Grafikon 5. Uvoz u zemljama ZB (kalkulacija autora na osnovu podataka Svjetske banke)

Nivo spoljnog duga za zemlje Zapadnog Balkana je dat u grafikonu 6. Srbija ima značajno veći nivo spoljnog duga u odnosu na ostale posmatrane zemlje. Međutim, veći dio spoljnog duga, kada je riječ o Srbiji, je investiciono upotrebljen. Sljedeće zemlja, po nivou spoljnog duga je Bosna i Hercegovina, a slijede ostale zemlje.

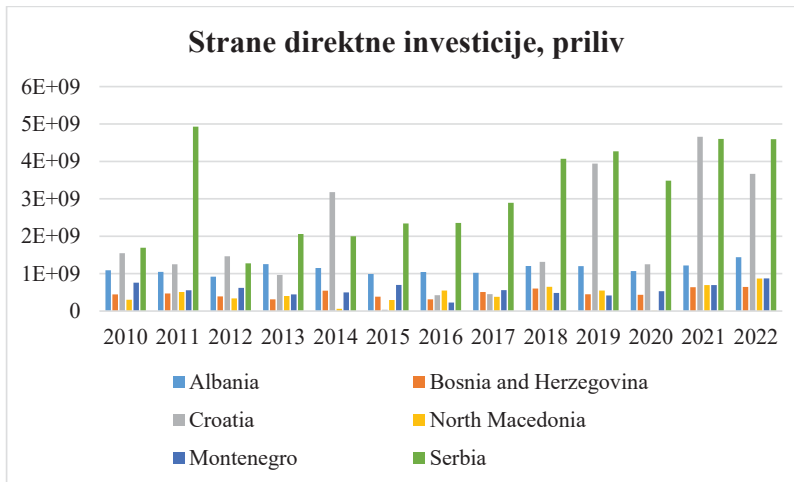

Grafikon 6. Spoljni dug u zemljama ZB (kalkulacija autora na osnovu podataka Svjetske banke)

Sve posmatrane zemlje postaju zavisne od stranog kapitala, koji posjeduje vitalne dijelove privrede (Stanojević 2020, 343-362). Jedan od razloga značajnijeg rasta bruto domaćeg proizvoda po glavi stanovnika Srbije u odnosu na druge zemlje regiona, jeste veći nivo direktnih stranih investicija. Podaci Svjetske banke pokazuju, što je prikazano na grafikonu 7, da je nivo direktnih stranih investicija rastao svake godine u zemlje Zapadnog Balkana, dostižući svoj vrhunac 2018. godine kada je iznosio 7,32 milijarde \$. Iz navedenih podataka se može vidjeti da je u periodu 2014-2020. u sve zemlje Zapadnog Balkana uloženo 40,26 milijardi \$, od čega je više od 21,42 milijarde uloženo u Srbiju.

Sličan zaključak se može izvesti i za Albaniju, koja je druga po veličini direktnih stranih investicija i koja je slično kao i Srbija u navedenom periodu imala značajniji rast bruto domaćeg proizvoda po glavi stanovnika.

Neki autori tvrde (Busse i Groizard 2008) da su povoljno poslovno okruženje i visok kvalitet regulative nužni kako bi se ostvario povoljan učinak direktnih stranih ulaganja. Ovi nalazi potvrđuju važnost povoljnog zakonskog i regulatornog okruženja za privredni rast i ulaganja u zemljama Zapadnog Balkana.

Grafikon 7. Priliv stranih direktnih investicija (kalkulacija autora na osnovu podataka Svjetske banke)

3. EKONOMETRIJSKO-STATISTIČKA ANALIZA UTICAJA ODABRANIH POKAZATELJA NA BDP PO STANOVNIKU

Zapadni Balkan je ostvario intenzivan privredni rast u period prije ekonomske krize 2007/2008. Pomenuti rast je bio baziran na rastu domaće potrošnje podstaknutom brzim rastom kredita, a kao posljedicu je imao rast deficita platnog bilansa i rast zaduženosti privatnog sektora. Tokom kriznog perioda došlo je do smanjenja tražnje za izvoznim proizvodima iz zemalja regiona, kreditne krize, smanjenja priliva doznaka iz inostranstva, i smanjenja stranih direktnih investicija. Kriza je dovela do opšteg pada privrednih aktivnosti, porasta budžetskog deficita, javnog i spoljnog duga. 2009. godine je došlo do pada BDP u Bosni i Hercegovini, Makedoniji, Crnoj Gori i Srbiji, dok je u Albaniji rast BDP bio sporiji u poređenju sa predkriznim periodom. U makroekonomskim analizama stopa rasta BDP je najpouzdaniji indikator progressa nacionalne ekonomije.

Podaci empirijskog istraživanja su obrađeni u statističkom programu SPSS, kroz regresionu i korelacionu analizu. Koeficijent korelacije predstavlja pokazatelj stepena kvantitativnog slaganja između promjenljivih. Koeficijent proste linearne korelacije se u osnovnom skupu označava sa r i može uzeti vrijednosti samo u intervalu od -1 do 1, odnosno $-1 \leq r \leq 1$

Gruba aproksimacija visine povezanosti – koeficijenta korelacije je:

$r \pm 0,00$ do $\pm 0,20$ nikakva ili neznatna povezanost; $r \pm 0,20$ do $\pm 0,40$ laka povezanost; $r \pm 0,40$ do $\pm 0,70$ značajna povezanost; $r \pm 0,70$ do $\pm 1,00$ visoka ili vrlo visoka povezanost (matematička).

Koeficijent linearne korelacije između dvije promenljive u uzorku, r se izračunava kao:

$$r = \frac{n \sum XY - \sum X \sum Y}{\sqrt{n \sum X^2 - (\sum X)^2} \sqrt{n \sum Y^2 - (\sum Y)^2}}$$

Koeficijent determinacije, R Square, koji se izražava formulom:

$$R^2 = \frac{a \sum_{i=1}^n y_i + b \sum_{i=1}^n x_i y_i - n \cdot \bar{y}^{-2}}{\sum_{i=1}^n y_i^2 - n \cdot \bar{y}^{-2}}, \quad 0 \leq R^2 \leq 1$$

i utvrđuje koliko je promjene zavisno promjenljive objašnjeno promjenom nezavisno promjenljive. Prilagođeni R-kvadrat (*Adjusted R Square*) vrši prilagođavanje R-kvadratnoj statistici, tako da nezavisna varijabla koja ima povezanost sa zavisnom varijablom povećava prilagođeni R-kvadrata, a svaka varijabla bez jake korelacije dovede do smanjenja R-kvadrata. Polazeći od nulte hipoteze da je uticaj državne potrošnje na nivo BDP značajan, podaci su obrađeni u statističkom program SPSS za posmatrane zemlje, u period 2010-2021. Nivo značajnosti zadovoljava potrebe istraživanja (nivo značajnosti <0,05).

Analizom podataka u tabeli uočava se značajna povezanost između državne potrošnje i BDP kod svih zemalja, osim u slučaju Makedonije, gdje je laka povezanost. Ostale zemlje imaju značajan uticaj državne potrošnje na nivo BDP, a prednjače Albanija i Srbija. Koeficijenti determinacije (R Square) pokazuju da je čak 01% promjena BDP zavisno od državne potrošnje, u slučaju Albanije, 86% u slučaju Srbije, 70% kada je riječ o Crnoj Gori, 64% za Bosnu i Hercegovinu i najmanje, odnosno 45% u slučaju Makedonije.

Prilagođeni kvadrat R pokazuje značajnu korelaciju u slučaju Albanije i Srbije, a slabu korelaciju u slučaju ostalih zemalja.

Tabela 2: Uticaj državne potrošnje na BDP (autori)

Zemlja/Indikator	Significant	R	R Square	Adjusted R
Albanija	0,000	0,955	0,913	0,904
BiH	0,002	0,800	0,640	0,605
Sj. Makedonija	0,016	0,676	0,457	0,402
Crna Gora	0,001	0,840	0,706	0,676
Srbija	0,000	0,928	0,860	0,846

Međutim, kada je riječ o uticaju stranih direktnih investicija na nivo BDP, nivo značajnosti ne zadovoljava dalju analizu, osim u slučaju Albanije, koja ima veoma jaku povezanost ove dvije varijable. Iako Srbija ima visok nivo priliva SDI, analiza upućuje na značajniju zavisnost novoa BDP od drugih faktora uticaja.

Tabela 2: Uticaj stranih direktnih investicija na BDP (Autori)

Zemlja/Indikator	Significant	R	R Square	Adjusted R
Albanija	0,000	0,955	0,913	0,904
BiH	0,149	0,443	0,197	0,116
Sj. Makedonija	0,620	0,160	0,025	-0,72
Crna Gora	0,872	0,052	0,003	-0,97
Srbija	0,135	0,457	0,209	0,130

ZAKLJUČAK

Integracija u Evropsku uniju, predstavlja i dalje strateški prioritet za sve zemlje Zapadnog Balkana. Pored političkih kriterija, proces integracije će odrediti i ekonomski napredak, koji je posljednjih godina znatno usporen. Spor ekonomski razvoj, strukturalni problemi, političke krize i brojni neriješeni problemi između država Zapadnog Balkana doprinijeli su sporom napretku u procesu evropskih integracija država regije.

Posmatrajući pokazatelje, u posljednjih nekoliko godina, region je ostvarivao ekonomski rast (trend od 3,5 posto u 2019. i 3,8 posto u 2020. godini). Ipak, BDP po glavi stanovnika na Zapadnom Balkanu je manji od trećine najbogatije zemlje članice Evropske unije, Njemačke, dok je prosječno stanje direktnih stranih investicija po glavi stanovnika na Zapadnom Balkanu manje od polovine direktnih stranih investicija po glavi stanovnika zemalja članica Evropske unije iz Istočne Evrope i čini tek jednu sedminu evropskog prosjeka.

Hrvatska je postala članica Evropske unije kada je dostigla 40% prosjeka Evropske unije. Ukoliko bi se isti kriterij primijenio i na Bosnu i Hercegovinu, Bosna i Hercegovina je trebala u 2021. godini imati dostignut nivo od 15.294 \$ bruto domaćeg proizvoda po glavi stanovnika, a ostvarila je 6.848 \$.

Analiza je pokazala da nivo BDP značajno zavisi od državne potrošnje u svim zemljama ZB. Takva situacija je održiva dok je nivo spoljnog duga umjeren i ukoliko se investiciono koristi, što u nekim zemljama nije slučaj, kao što je kada je riječ o Bosni i Hercegovini.

Očuvanje makroekonomske stabilnosti je od ključne važnosti za trajni rast. Zemlje koje su suočene s visokim fiskalnim deficitima i javnim dugom trebaju hitno rješavati ta pitanja. U cijelom region su potrebna ulaganja u sektorima izloženim uvoznoj konkurenciji, kako bi se osnažio izvoz i smanjio velik trgovinski deficit i deficit tekućeg računa platnog bilansa. U svim zemljama, osim Srbije, je potrebno izgraditi atraktivan investicioni ambijent i ulagati značajnije napore u privlačenju stranih direktnih investicija.

LITERATURA

1. Busse, Matthias, and José Luis Groizard. 2008. "Foreign Direct Investment, Regulations and Growth." *World Economy* 31(7): 861-886. DOI:<https://doi.org/10.1111/j.1467-9701.2008.01106.x>
2. Erić, Ognjen, Goran Popović, and Dragan Stanković. 2017. "European Integrations and Macroeconomic Position of the Western Balkan Countries." *MPRA* (103198):1-14. https://mpra.ub.uni-muenchen.de/103198/1/MPRA_paper_103198.pdf
3. Stanojević, Nataša. 2020. "Deglobalization of the world economy and its effects on the western balkan countries". *Economic themes* 58(3): 343-362. DOI: <https://doi.org/10.2478/ethemes-2020-0020>
4. Bevan, Alan, and Saul Estrin. 2004. "The determinants of foreign direct investment into European transition economies." *Journal of comparative economics* 32(4): 775-787. DOI:<https://doi.org/10.1016/j.jce.2004.08.006>
5. Janicki, Hubert and Phanindra Wunnava. 2004. "Determinants of foreign direct investment: empirical evidence from EU accession candidates." *Applied Economics* 36(5):505-509. DOI:<https://doi.org/10.1080/00036840410001682214>
6. Dikova, Desislava, and Arjen Van Witteloostuijn. 2007. "Foreign direct investment mode choice: entry and establishment modes in transition economies." *Journal of international business studies* 38: 1013-1033. <https://doi.org/10.1057/palgrave.jibs.8400297>
7. Kalotay, Kálmán. 2010. "Patterns of inward FDI in economies in transition." *Eastern Journal of European Studies* 1(2): 55-76.
8. Benacek, Vladimír, Miroslaw Gronicki, Dawn Holland, and Magdolna Sass. 2000. „The determinants and impact of foreign direct investment in Central and Eastern

- Europe: A comparison of survey and econometric evidence." *Transnational Corporations* 9 (3) 163-212.
9. Hunya, Gábor. 2001. "Uneven competitiveness of industries in the wake of foreign penetration of advanced economies in transition." *Transnational Corporations* 10(2):35-66.
 10. Mikulić, Davor. 2021. "Volume of the unofficial economy in the Western Balkan region." *Economic research-Ekonomska istraživanja* 2021.34 (1): 1603–1622.
DOI: <https://doi.org/10.1080/1331677X.2020.1844584>
 11. The World Bank. n.d. "Definition of income by country." Accessed November 20, 2023. <https://www.worldbank.org/en/country/mic/overview>